

ROMAIN ROLLAND

SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

Ez év január 29-én volt száz éve, hogy Romain Rolland született. A százéves születési évforduló alkalmával csaknem az egész világon megemlékeztek róla, annál is inkább, mert harcos életének művészi, egyben alkotó cselekvésre ösztönző dokumentumai aligha voltak valaha is időszerűbbek, mint éppen napjainkban. Párizsban és több, mint száz franciaországi városban, Moszkvában és szerte a Szovjetunióban, a legtöbb európai ország nagyobb városaiban a megemlékezés a nagy író életművéhez méltó keretek között történt meg. Magától értetődik, hogy Romain Rolland életművét elsősorban csak azok idézték, munkások és haladó értelmiségiek, akik gyűlölték és gyűlölik a homo homini lupus-életformát, azok idézték, akik az ember számára e mind kisebbé váló földgömbön a béketábor hívei.

Ez alkalommal a kérdés feltevése szinte magától kínálkozik: miért van az, hogy csak a haladó gondolkodású emberek sok száz milliója fordul egész szívvel a nagy író példamutató életműve felé?

És miért van az, hogy az imperialista kapitalizmus és az ezer álarcban felbukkanó neofasizmus számottevő és egy elképzelhetetlen méretű világkatasztrófa előidézésére kész erői, ugyanekkor, Romain Rolland-ról mélyen hallgatnak?

A választ a fenti kérdésekre — az alábbiakban próbáljuk megadni.

Romain Rolland 1866-ban született és 1945-ben halt meg. E két dátum között hazájának három tragédiáját éli meg, az 1870—71-es német—francia háborút, (az összeomlást, ahogy Zola nevezte) és az első és a második világháborút.

Életpályájának első, nagyobbik fele születésének és az első világháború kitörésének dátumai közé esik. Ez idő alatt Franciaország nagy társadalmi, politikai, világnézeti, irodalmi, művészi változások, válságok és harcok színhelye. A Commune után a lassankint újra megerősödő szocializmus mérkőzik a burzsoáziával az élet minden területén. Az uralkodó osztály válságát a XIX. század végén mi sem mutatja jobban, mint a Panamacsatorna-ügy és a Dreyfus-pör. A jobb és a baloldal közötti törekvések, sűrűsödő ellentétek éppen ez utóbbi szomorú és tragikus esetenél robbannak ki teljes erővel. Monarchisták, bonapartisták, pacifisták, proszemiták, antiszemiták, revansisták, sovinszták, illetve: a reakció méri össze erejét a baloldaliakéval, a haladás híveivel. A reakció és a haladás közötti kibékíthetetlen ellentét oly társadalmi nyugtalanságot eredményez, melyet a századvégi költők és művészek hűen és megkapóan fejeznek ki. A létezés valóságának problémáira a vallás nem tud magyarázatot adni, a tudomány megváltó hatalmába vetett hit minden illúziójával szertefoszlik, és az anarchia lesz uralkodó. A „fin

de siècle” a dekadenciának és a beteges szenzualitásnak a korszaka. Ime Verlaine, ki börtönben és kórházban senyved, miközben homályos értelmű odeletteket, és a Szűz Máriához litániákat ír, ime Félicien Rops vagy Toulouse-Lautrec, kiket Japán és a prostitúció ihletett és rontott meg, ime Ibsen, ki a családot és a társadalmat oszlatná fel, ime a gyalázók rendje, ime a Rózsa-keresztesek, ime a párizsi valóságok papjai és papnői, vagy emlegessük a prerafaelista esztétákat, a Maeterlinck-féle misztikusokat, az örvöngők és a dadogók szektáját? De a cinikus Bécs Arthur Schnitzlerje is beletartozik e századvégi világba, mondain és erotikus peszsimizmusával, hasonlóképp Frank Wedekind reményt vesztett szenzualitásával Oscar Wilde frivolitásával és zordságával.¹ Közben Tristan és Isolda dala zengi, és zokogja át e kort, magával ragadva lelkeket és szíveket a szerelem és a halál mélységei felé. A „fin de siècle”, a századvég intellectualjei az értelem rászédettjeinek vélték magukat. Lázadtak Schopenhauer erkölcsi pesszimizmusa ellen, ugyanekkor nem hitték, hogy a világ, amelyben élnek felmérhető és megérthető. Ami addig racionalisnak tűnt, irracionálissá lett. 1896-ban Brunetière egy cikkében proklamálja a tudomány csődjét, és a XIX. század nagyszerű szociális reményei szertefoszlottak a századvégi parlamenti vitákban, a proletáriátus problémáinak megoldatlanságában, az újabb tudományos felfedezésekkel nagyon is komplexszé lett univerzumban. Nietzsche zöld abszintnek és isteni kánkántáncnak nevezi a kort, melynek architektúrális rokokója, hivalgó fényűzése, gyors kielégülési lehetőségei, parvenüs komfortja csak arra volt jó, hogy megtévesszenek, és a mélyben kavargó társadalmi osztályellentéteket elleplezzék.

De most halljuk a 90-es évek Romain Rolland-ját nyilatkozni e korról, aki az egyetemi előadások hivatalos és unalmas idealizmusából teljesen kiábrándult, aki, már mint egyetemi hallgató, szenvedélyesen keresi az élet igazságát, és gyűlöl mindenféle illúziót, aki nagyon egyedül érzi magát „gondolatainak végtelen pusztaságában...: „Nagyon szenvedtünk és annyian mások is velünk, amikor azt láttuk, hogy körülöttünk minden nappal súlyosabb lesz az atmoszféra a fertőzött művészettől, az immorális és cinikus politikától és a gyenge gondolatától, amely meglegedett nevetéssel dobta oda magát a megsemmisülés lehelleetének.”²

Nem kevésbé szigorúan és fájdalmasan szól a századvégi vén Európáról, amelyben az okos polgárok óvatos és hitvány egoizmusukba pusztulnak bele.³

A 80-as évek közepén jelennek meg Tolsztoj és Dosztojevskij művei francia fordításokban: a Háború és Béke, a Karenina Anna stb., és Romain Rolland úgy érzi, Tolsztoj műveiben felfedezte azt, amit francia tanítómestereinél hiába keresett: az élet célját. Tolsztoj művét nemcsak csodálta, de megélte. Így nyilatkozik róla: „A miénk volt, a miénk, rajongó életszeretetével, szívének ifjúságával, a miénk ironikus kiábrándultságával, könyörtelen tisztánlátásával, a haláltól való félelmével. A miénk az emberek közötti béke- és testvérszeretetről való álmaival. A miénk a civilizáció elleni rettenetes vádiratával. És a miénk a realizmusával és a miszticizmusával.”⁴

Romain Rolland számára a mester Tolsztoj lett: de nem értette, Tolsztoj miért ítéli el a művészetet, és azt miért tartja a megrontás hatalmas rendszerének, a gyönyör kultuszának.”⁵ Levelet ír hát Tolsztojnak, ki 1887-ben franciául válaszol

¹ R. M. Albérés: *L'Aventure intellectuelle du XXe siècle*, Paris, 1959. p. 19.

² *Foire sur la Place*, Paris, 1921, p. XXV.

³ *La vie de Beethoven*, Hachette, 1964, p. 13.

⁴ *Vie de Tolstoï*, Hachette, 1924, p. 4.

⁵ Romain Rolland à L. Tolstoï, *Europe*, 38e Année, p. 24.

38 oldalas, profetikus kinyilatkoztatásokkal teli levélben. Tolsztoj azt vallja, hogy a művészet nem lehet valamely kiváltságos kaszt kisajátított tulajdona, s hogy „az igazi tudomány és az igazi művészet áldozatvállalás eredményeképpen jön létre, nem pedig anyagi előnyök keresése folytán . . . Az igazi tudomány és az igazi művészet mindig létezett és létezni fog . . .⁶ És mert a modern művészet gyökerei nem a föld életéből táplálkoznak . . . mert a mai művészet „emberi fantomok, árnyemberek és olyan lárvák csinálmánya, kik szavakból, festmények színeiből, hangszerek hangjából, érzetek kivonataiból táplálkoznak,”⁷ ezért az igazi művészet elsorvadásra van ítélve. Csak az mentheti meg, ha a nép felé fordul.

Tolsztoj tanítása nyomán a Nietzsche és a d'Annunzio féle individualizmus, a polgári nacionalizmus, a sovinizmus és a raszizmus tagadásával a szocializmus eszméi felé fordul. Már az Ecole Normale Supérieure-ben magányos marad, mert nem hajlandó nacionalista és antiszemita kollégiumi társaival együtt üvöltöni, mert egyik kollégiumi társa és barátja: Suarès, a későbbi kitűnő író, mellé áll, kit csak azért bántottak, üldöztek, mert zsidó volt. Ekkor kellett rádöbbenie a revans gondolattól fűtött nacionalizmus, a fajgyűlölet rettentő társadalmi veszélyére, és lehetséges, hogy Jean Christophe hősének alakja, ha csak körvonalakban is, ekkor született meg benne.

Két évre az 1889—91 esztendőkre, Rómába kerül, mint ösztöndíjas: „A római fény, a függő-kertek, a Campagne, amelyet a napsütötte tenger mintha arany szalag- gal övezne, apránként felfedték előtte a varázslatos föld titkát.”⁸

Rómában ismerkedik meg Malwida von Meysenbug-gal, aki bár arisztokrata családból származott, a forradalmi eszmények híve lett. Még londoni tartózkodása idején kapcsolatban állott a század híres forradalmárait, Mazzini-vel, Ostini-vel, Herzen-nel, Ogareffal, Kossuth-tal, Pulszky-vel. Rómában szalonját Wagner, Liszt, Nietzsche, Garibaldi, Ibsen látogatták. Nagy műveltségével, haladó gondolkodá- sával és eszményvilágával Romain Rollandra nagy hatással volt.⁹

Romain Rolland doktori értekezését írja, van de ideje elmélyülni a csodálatos és félelmetes olasz renaissance-ban, és arra is, hogy drámai alkotásokkal próbál- kozzék. 1892—93-ban újra visszatér Rómába, és itt rajzolódnak ki benne Jean Christophe-regényének körvonalai, itt alakulgat hősének jelleme, e tartózkodás idejéből származik a regény sok epizódja, hasonlóképpen a Piaci vásár több fejezete. Azaz: Rómában, idegen és mégis otthoni környezetben, az alkotó munka lázában ölt előtte teljességgel testet a tolsztoji ige: a művészi alkotásnak csak egyetlen fel- adata és célja lehetséges: az emberiség és az igazság szolgálata. „Mert ha nem nyílik meg a nép előtt a művészet, az halálra van ítélve; s hogyha a nép nem találja meg a művészethez vezető utat, az emberiségnek nincs jövője.”¹⁰

„A jövőt nem szabad holt századok hullájához kötni, ami megtörtént, meg- történt; hiábavaló erőlködés a múlt árnyának felmelegítése . . . A népi művészetnek kell kivirágoznia a múlt romjain . . .”¹¹ Tudja jól, hogy a burzsoázia vezetése alatt a népművészet erőrekapására alig van lehetőség, viszont azt is tudja, hogy eljött a pillanat, a végső, amikor cselekedni kell.¹²

⁶ L. Tolstoj à R. R., Europe, 38 Année, p. 30, 32.

⁷ Cahier de la Quinzaine, février 1902, 9- cahier de la IIIe série, p. 12.

⁸ La Nouvelle Journée, Albin Michel, é. n. p. 41.

⁹ Dobossy László: Romain Rolland, az ember és az író Bp. 1961. p. 20.

¹⁰ Théâtre du Peuple, p. 187.

¹¹ Revue d'Art dramatique, t. IV, mai 1898. p. 278—302.

¹² Essai d'esthétique d'un Théâtre nouveau, Hachette 1913. p. XII.

Célja kettős: amíg egyrészt a tömegek műveltségi szintjének felemelésével a népművészet felvirágoztatására talajt szeretne teremteni, mégpedig úgy, hogy a nép forradalmi hőseinek bemutatásával ihlető eszményképeket nyújtson az alkotó cselekvésre, addig másrészt — a Dreyfus-ügy ijesztő tapasztalatai alapján is, — a nacionalizmussal aláaknázott Európát akarja megmenteni a háború veszélyétől, a pusztulástól.

Hadat üzen hát a hazugságnak, és hirdeti hogy „csak egy gyógyír van: az igazság...”¹³ A polgári konvenciók és retrográd elvek ellenére barátaival (Louis Lumet, Gabriel Trarieux, Lucien Besnard) megalapítja a Nép-Színházat. Majd a híres emberek életrajzaival is, (Beethoven, Michel Angelo) a forradalom hőseinek rajza mellett, minden polgári nacionalista nézettel szemben azt tanítja, hogy „csak egyféle hősiség van a világon: úgy látni a világot, amilyen, — és azt szeretni tudni.”¹⁴

Élete 1914-ig való korszakának főműve mégis a Jean Christophe, s úgy tetszik, hogy forradalmi tárgyú drámaival, nagy emberekről szóló tanulmányaival is próbálja elősegíteni a Jean-Christophe művészi teljességét, valamint a tömegekre való hatását. Ismert tény, hogy művét írója 1894 és 1911 közötti időben alkotta; 1904-től 1912-ig két hetenként jelentette meg a Péguy-szerkesztette „kéthetenkénti” füzetekben. Charles Péguy a tíz kötetes műben egy művész életének regényét látta, de Romain Rolland sokkal-sokkal többnek szánta.

A francia nacionalizmus, a revansgondolat és a pöffeszkedő, kardcsörtető, az európai békét veszélyeztető német militarizmus tragikus légkörében Romain Rolland művével rá akarta döbbszöríteni a világot a háború közeli veszélyére és arra az igazságra, hogy a Rajna mindkét partján emberek élnek, akik nem pusztulásra, hanem az élet csodálatára születtek, s hogy az emberek életét a hazugságra és ál-eszményekre épített polgári életforma teszi tönkre. Ezt a társadalmi hazugságot kell szétzúzni, hogy az ember megtalálja önmagát, élete célját, amely nem lehet más, mint a közösség oadaadó szolgálatára. Ezért választja főhősének a rajnamenti Kraft családból származó Jean-Christophe-ot, ezért választja a mű cselekménye színterének Németországot, Franciaországot, Olaszországot, Svájcot, de meg azért is, hogy alkalma legyen megmutatni a különböző civilizációjú népek közös vonását: az igazság keresését a hazugság útvesztőiben. „Sohasem volt szándékomban igazi regényt írni — írja Romain Rolland, éppen a Jean Christophe vonatkozásában. Egy ember élete nem fér bele egy irodalmi forma keretébe. Az ő törvénye önmagában van, és minden életnek megvan a maga törvénye. Vannak emberi életek, amelyek olyanok, mint a csendes tavak, mások, mint a derült égboltozatok, melyeken felhők futnak át, mások meg olyanok, mint a termékeny síkságok vagy mint a vilámtépte csúcsok. És énnekem Jean-Christophe mindig olyannak tetszett, mint egy folyó...”¹⁵ Azaz: megírta egy elmúló generáció tragédiáját, hibájával, erényeivel, nyomasztó szomorúságával, kaotikus göggyével, heroikus erőfeszítéseivel, vergődéseivel ama emberfeletti törekvés közepette, amikor egy egész világot, az erkölcsöt, az esztétikát, a hitet, az emberiséget akarta újjá alkotni.¹⁶ Ismert dolog, hogy amíg szerte Európában Romain Rolland neve műve révén egyszerre ismert és megbecsült lett, addig Párizsban az „irodalomgyárosok” és a „vers- és regénykereskedők” mindent elkövettek, hogy a mű közönségsikerét aláértékeljék. Elsősorban azt vetet-

¹³ Le poison idéliste, Revue d'Art dramatique, juillet 1900, p. 661—665.

¹⁴ Vie de Michel Ange. Hachette 1917, p. 11.

¹⁵ Dans la maison, Albin Michel, p. 7.

¹⁶ Préface au dernier volume, La nouvelle journée, .

ték Romain Rolland szemére, hogy regényének „német főhóst” választott. Ezt a főképpen francia nacionalista intellektuel- ellenszenvet a Jean-Christophe-fal szemben jól érzékelteti és jól fejezi ki egy olyan nagy író, mint André Gide. Szinte érthetetlen, hogy aki felfedezte a Jean Barois-t, az Jean-Christophe-ot nem értette meg, sőt, ami még rosszabb félreértette.

„Ami engem zavarba ejt — írja Gide — az a könnyedség, az a lelkiismeretlenség, amellyel (R. Rolland) hőséből németet farag — vagy ha úgy tetszik, német emberből alkotja hőst. Ha jól tudom, erre még nem volt példa, mert még Stendhal-nak is gondja volt annak jelzésére, hogy Fabrice nevű hőse francia apától származott. Mit kell ebben következképp látnunk? Ízlésének, törekvésének, reagálásának germanizmusát, amely lehetővé teszi Romain Rolland-nak, hogy Jean-Christophe-ját csaknem pontosan a maga képére fesse, vagy legalábbis rokonszenvből élővé tegye? vagy egy egzaltált ember illúzióját lássuk-e benne, aki jószándékú, de kritikára képtelen, aki Jean-Christophe-ban, elvontan, amolyan se németet, se franciát, amolyan muzsikust, amolyan meghatározhatatlan lényt teremt, akinek tetszés szerinti érzéseket és emóciókat kölcsönözhet?”¹⁷ „Ez a vonatottság, ez a nyekergés, ez a tömény, szirupos líraiság, úgy is mondhatnánk, germán líraiság — számomra elviselhetetlen. És ráadásul a szándék állandó bizonyossága annyira tud bántani, mintha az maga volna a művészi szemérmatlenség és a hűtlenség.”

De megértem, hogy egy ilyen mű barátokra talál és nem is kevésre.”¹⁸

A francia nacionalisták szemében kétségkívül szentségtörés, sőt hazaárulás számba ment, hogy Romain Rolland Jean-Christophe-fal, a német regényhőssel láttatja meg Párizs egyik nem éppen rokonszenves, de igazi arcát. Kegyetlen őszinteséggel írja le a Piaci vásár-ban, a végletek, a vér és arany városának, a szélhámosok, a kalandorok, a jött-mentek, az ál- és féltelhetőségek, a hängoskodók, a törtetők, a könnyenélők, a percemberkéek undort keltő világát, de megláttatja azt a világot is, amelyet a dolgos, szorgalmas, becsületes, jószívű, derék emberek névtelen miliói alkotnak, akik nélkül Franciaország nem volna az, ami. Azaz: Romain Rolland önéletrajznak, a XX. század gyermeke vallomásainak szánt művében részrehajthatatlan igazsággal ábrázolja mind a német, mind a francia életet. És mi volt kritikusi által, André Giddel együtt emlegetett és félreértett, az egész műben jelentkező „szándék állandó bizonyossága”? Hogy megmutassa: a francia és a német nép közötti ellentéteknek és gyűlöletnek a társadalmi hazugság a forrása. A háború csak úgy kerülhető el, ha minden nép az élet minden területén az igazságot keresi.

Fenti állításom igazolására idézem Romain Rolland-nak egy cikkét, melyet még 1913-ban írt a maga védelmére, s amely mind a francia mind a magyar Romain-Rolland-kutatók figyelmét a Jean Christophe értékelésekor, úgy látszik, elkerülte.¹⁹ „Több okom volt — írja — hogy főhősöm hazájául a rajnamelléki országokat válasszam. Először is zenei zsenije: ez olyan növény, amely mindedig nem találta meg nálunk a kedvező életfeltételeket, hogy erőteljesen fejlődhessék. Azután szándékomban volt, hogy egy őszinte és barbár Huron egészen új szemével figyeljem meg Franciaországot. De volt egy másik titkos és mélyebb okom is: s ez válasz a pángermánok szónoklataira, akik épp most ünnepelték nagy dirrel-durral a „Népek csatájának” évfordulóját. Beethoven és Jean Christophe hazája számomra sohasem lesz idegen ország. Én nem tartozom azokhoz a szárnalmas franciákhoz, akik vak dühvel igyekeznek elszegényíteni Franciaországot a végből, hogy azt magukhoz

¹⁷ André Gide, *Journal*, 1889—1939, Gallimard, pp. 543—544.

¹⁸ *Ibid.* p. 551.

¹⁹ Vö. Dobossy László, *Romain Rolland*, Bp. 1961, p. 52—93.

és barátaikhoz kisebbsíték, s ugyanakkor arra is képesek lennének, hogy az ő Fülöp Ágostjuk birodalmának határait állítsák vissza, s akik a genfi Jean Jacques-ot is idegennek tekintik. Éppen úgy éitélem korlátolt nacionalizmusukat, mint ahogy elítélem a német imperializmus arroganciáját, amely a hódítás jogán szemérmetlenül pöffeszkedik olyan területeken, amelyeket elrabolt. Még az ezeréves germán hódítás sem tudta megakadályozni, hogy a Rajnába Róma és Byzánc hajói ne jussanak el, és hogy a latin Alpoktól a Németalföldig vezető nagy utat ne termékenyítsék meg a szabadság magjai, melyeket útkon a zarándokok tömegei szórtak el. A Rajna olyan fényfolyam, amely megérlelte a dombokat és a nyugati lelkeket; a Rajna sem nem a tiétek, németek, sem nem a miénk, hanem Európáé. A két népet nem elválasztja, hanem egyesíti. Bárcsak így lehetne Christophe-om a ti fiatok és a miénk.”²⁰

Goethe és Beethoven világát megélő Romain Rolland a zsenik művészetében látta a népek közötti kölcsönös tisztelethez, megértéshez és megbékéléshez vezető utat a bismarck-i Németország minden bűne ellenére. Mennyi ismert és ismeretlen Jean-Christophe menekült Párizsba a német pángermánizmus fojtogató, militarista levegője elől, hogy ott a latin világosság és raison emberebb világában menedéket találjon! És az a bizonyosság, és az a hit, hogy Franciaországnak szüksége van a békére, és a „Népek csatáját” ünneplő Németországnak a békés Franciaország humánnummal telített latin kultúrájára, és egész Európának, és az egész világnak a tolsztoji eszmében fogant, igazságot kutató Jean-Christophe-okra, ihlette Romain Rolland-ot, csaknem másfél évtizeden át, műve megalkotására. Ma már, több mint félévszázad távlatában, jól látható, hogy a XX. századi francia és európai regény fejlődésének útját Tolsztoj és Dosztojevskij jelölte meg. Az előbbinél a forma az elsődleges, az utóbbinál a lelki mozgalmasság.²¹ Romain Rolland előtt, is művészi példaképpen a Háború és béke állt Jean-Christophe-ja megírásakor.²² És így lett a mű, mint ahogy arra már utaltunk, a XX. sz. eleji Európának erkölcs-története.

Alighogy befejezte nagy művét, megszabadulva a múlt óriás terhétől, máris újabb feladatok várnak reá. Visszatér a zenetörténethez, s egy készülő zenelexikon számára megírja a XVII. századi opera történetét, aztán kisebb tanulmányokat, majd pedig 1913-ban egy olyan regény írásába kezd, amely teljes ellentéte a Jean-Christophe-nak, és 1914-ben, a háború kitörése előtt, kinyomtatva, megjelenésre készen áll, de csak 1920-ban kerül a közönség kezébe, címe Colas Breugnon. Jean Christophe és Colas Breugnon csak egyben hasonlitanak egymásra: az életszeretben. Úgy látszik, Romain Rollandnak szüksége volt a hőseiben megélt irracionális optimizmusra, hogy elhessegesse magától a kitörésre kész háború rémítő gondolatát, amely Jean-Christophe-ja utolsó kötetének megírásakor 1912-ben különösen foglalkoztatja, és azt jóslatszerűen juttatja kifejezésre.

„Az európai őserdő lappangó tüze lobogásba kezdett. Hiába oltották el itt, amott, újra fellángolt, füsttengerével és szikraesőjével egyik helyről a másikra kavargott, és a száraz bozotos rengeteget lángragyújtotta. Keleten már előcsatározások jelezték a Népek nagy háborúját. Egész Európa, tegnap még szkeptikus és apatikus erdőként várta, hogy a tűz martaléka legyen. A háború démoni vágya szállta meg a lelkeket. A háború minden pillanatban kitörni készült... A legbutább

²⁰ Jean Bonnerot, Romain Rolland, Paris, 1921, p. 6. J. B. jegyzetben idézi, de mert csak későn találta meg, nem tudta felhasználni. Les origines germaniques de Jean-Christophe, Le Part-hénon, le 5 novembre 1913, pp. 67—67.

²¹ R. M. du Gard: Oeuvres complètes, Pléiade, Préface d'Albert Camus p. VII.

²² Louis Gillet: Sur Jean-Christophe, Europe, 43-^e année. N° 439—440, p. 123.

ürügy csak fokozta a feszültséget. A világ úgy érezte, hogy a véletlen játékszere lett, mely rá fogja szabadítani a pusztulást... Európa teljes fegyverzetben virrasztó, óriási hadsereg képét nyújtotta..."²³

E fenti sorok súlyát és tragikumát méginkább érezzük, ha számba vesszük, hogy egy közeli konfliktus homályos érzése a háború kitörése előtt már jóval előbb két táborra osztotta a lelkeket. A pacifista Anatole France és JeanJaurès oldalán főképpen Romain Rolland tiltakozott minden írói képességének latbavetésével azoknál a háborús pártiaknál, akik Barrès és Péguy tanítása alapján, a haza magasabbrendű érdekében, előre beleegyeztek egy egész generáció feláldozásába. S ugyanakkor megértjük azt az ellenszenvet is, amely Romain Rolland iránt megnyilvánult; a háború kitörése előtt német barátnak és pacifistának tekintették, a háború alatt defetistának és hazaárulónak.

„A nacionalista gőg rettentő pestise”²⁴ egész Európában elterjedt, s álomná foszlott az az emberi eszménykép, mely „nem tesz többé különbséget nemzet és nemzet között, és a szomszéd népek örömét vagy bánatát a magáénak érzi.”

A háború kitörése pillanatában Romain Rolland Svájcban nyaral, és hű maradván elveihez, nem tér haza, mert továbbra is küzdeni, harcolni akar tollával hazájáért és Európáért. Ezt magától értetődően csak az a Romain Rolland tehette, aki Jean-Christophe-ja révén akkor már világhírű író, és Svájcból küldött szavát, a háborús cenzúra ellenére, valamiféleképpen mindenütt hallatni tudja.

A világháború kitörésekor teljességgel rádöbben hivatástudatára... Forradalmi témájú drámái, eszményképei: Beethoven, Tolsztoj, Michel-Angelo, Bach, Goethe, akikről híres műveit írta, és nem utolsósorban Jean-Christopheja- és a magának megteremtette, szinte egyedülálló erkölcsvilága arra kötelezik, hogy ő is megindítsa a lelkiismeret háborúját a lelkiismeretlenség ellen, amely a könny és vér áradatát zúdította Európára. Elárasztja röpiratszerű cikkeivel, kinyilatkoztatásnak beillő leveleivel az embertelenség ideológusait, ám egyelőre Roger Martin du Gard Jacques-jának tragédiája lebeg felette a megsemmisítés veszélyével, a hazaárulás vádjával, a kitzasztottság érzetének örvényével. A békét kereste, és az egész világgal szemben találta magát. Úgy tetszik, hogy Romain Rolland-ban, a háború idején a maga teremtette emberi eszményképei teljeseznek ki, és összehasonlíthatatlanul nagyobbat alkotott a Dulakodás fölött-ben, a Háborús Naplójában s a Clérambault-ban az 1914 előtt írott minden művénél. Háborús Naplója tanúsága szerint a kétségbeesés, a megőrülés meredélyéről indul el, hogy megvívja a maga hite szerinti harcát a kapitalizmus imperialista háborújával.

1914. augusztus 22-én, amikor megkezdődött a francia hadsereg általános visszavonulása, ezeket írja:

„Nagyon lesújt a lotharingiai szerencsétlenség híre, a siralmas visszavonulás Dieuze-ből Nancyba... Szenvedésem szenvedések összessége, oly fullasztó és tömör, hogy lélegzeni sem tudok tőle. Francia hazám szétzúzása, végleges romlása. Barátaim sorsa, akik talán meghaltak vagy megsebesültek. Borzadás a szenvedésektől, szívétépő egység szerencsétlenség millióival. Erkölcsi haldoklásom ez, mert látnom kell a civilizáció csődjét, azt az örült emberiséget, amely legdrágább kincseit, erejét, tehetségét, legnagyobb erőnyeit, hősi önfeláldozása tűzét a háború gyilkos és ostoba bálványának áldozza föl... És végül saját életem haszontalansága, életművem hiábavalósága. Szeretném, ha elalhatnám és nem nyitnám föl

²³ La nouvelle journée, Albin Michel, p. 225—226.

²⁴ Ibid. p. 227.

többé a szememet... Löwen lerombolásába belebetegszem. Miféle örület hajtja ezeket a németeket saját erkölcsi romlásukba? Minden lépésük a gyűlöletnek valószínű szakadékát tépi föl. Romok fölött akarnak uralkodni? Előre jogossá teszik a legrosszabb fajta megtorlást... Ez a bűn arra kényszerít, hogy kilépjek hallgatásomból..."²⁵

Levelet ír Gerhart Hauptmann-nak, a levél másolatát elküldi a Journal de Genève, a Times, a firenzei La Voce szerkesztőségének, és megírja a A dulakodás fölött című cikkét, amely „vádirat a háború bűnös előidézői ellen, és egyesülésre hívja föl az európai szellemeket. A békének ezek a szavai akkor hangzanak el, amikor Aisne körül a csaták a leghevesebben dúlnak, s a reimsi tűzvész vad dühöt lobbant föl.²⁶ A cselekvés terére lépett tehát — a háború ellen, s mert békét akart, a háborús országokban a gyűlölet rémeit idézte fel maga ellen. A német sajtó komisz módon sértegeti,²⁷ Angliában német — faló lett, Franciaországban megbélyegzett németbarát.²⁸ Pedig csak önismeretre szeretné nevelni azt a Németországot, amely „Nietzsche óta valami állandó deliriumban él, amelynek köszvényes miszticizmusa eltakarja előle a realitást. „Romain Rolland nem bízik a kiválasztott emberekben és a kiválasztott népekben. Egy kiválasztott nép győzelmének túlságosan nagy az ára: ártatlanok ezreinek a szenvedése”²⁹ És Romain Rolland-nak csakhamar tapasztalnia kellett azt a hihetetlen, elképzelhetetlen dolgot, hogy még az írónál is, a legnagyobbaknál is, a féktelen nacionalizmus erőt vesz a béke, a humanizmus eszméjén. Thomas Mann, a goethei harmónia egykori szerelmese, a „legszörnyűbb írást” követi el, amelyet német íróktól Romain Rolland valaha is olvasott. Thomas Mann azt bizonygatja ugyanis, hogy a kultúra eszményképe azonos a militarizmuséval. Alapelvük a szervezetség. A lelkesedés és a rend egyesüléséből származik a rendszer szelleme, s következik a többi erény, köztük annak megvetése, amit a polgári élet „biztonságának” szokás nevezni. Dicsőíti a háborút, amely „fölidézi az erőt, — mindent rendkívüli magasságba emel”, viszont megveti a békét, amely „a polgári korrupció eleme.” Szerinte csak a német győzelem biztosíthatja Európa békéjét, ugyanis Németország veresége azzal a következménnyel járna, hogy Európának nem lehetne többé nyugta, mert a legyőzött Németország addig nem nyugodnék, míg rangját vissza nem szerezne. Romain Rollandot pedig besorolja „Németország legnagyobb ellenségei közé, Bergson, Maeterlinck, Richepin, Deschanel, Pichon és Churchill közé”³⁰

A Romain Rolland elleni támadás francia részről különösen fokozódik, és ő Cassandra-ként áll a dulakodás fölött, a gyűlölet hullámverésében.

Az első modern háborúval az emberek millióinak olyan mértékű szenvedése következik el, amely mint elképzelhetetlen valóság meghaladja a művészi ábrázoló képesség határát. A harcmezőkön ama ismeretlen férfiaké a jajszó s a halál, akiknek őseit Madame de Sévigné Normandiában megalégedéssel látta akasztófán, vagy akikéit egy jó századdal előbb Magyarországon Szapolyai izzó trónra ültette és kerékbetörette.

²⁵ Romain Rolland, Napló a háborús évekből, Bp. 1960. p. 10.

²⁶ Ibid. p. 14.

²⁷ Ibid. p. 21.

²⁸ Ibid. p. 22.

²⁹ Ibid. p. 23.

³⁰ Ibid. p. 29—30.

„A béke szolgálatához több bátorság kell, mint a hadviseléshez — ”mondta Romain Rolland 1927-ben Benedek Marcelnek.³¹ És Romain Rolland mindenkor érvényes szavait mennyire igazolja az atomkorszak, melyben élünk; és a béketáborhoz tartozók millióinak rendkívüli, a háborús veszély megfékezésére irányuló erőfeszítése. 1915-ben úgy látszik, hogy Romain Rolland még mindig teljesen egyedül vívja reménytelen reményű békeharcát. Nem tudja megbocsátani Tardieu-nek, a Temps munkatársának, hogy „azzal merészelt hancegni, neki is volt valami része ennek a háborúnak az elindításában”³² és mégkevésbé Thomas Mann-nak és másoknak, többek között Verhaeren-nek, Henri Massis-nak szélsőséges, gyilkolásra uszító nacionalizmusát. „Soha még nem nyomott ennyire erkölcsi magányom, — írja 1915 utolsó napján — soha nem éreztem ily gyógyíthatatlannak. Eszméimbe vetett hitem érintetlen, de az emberiségbe vetett hitem elveszett. Bármilyen lesz is a közvélemény pálfordulása (és tudom, hogy később épp oly túlzó módon fog megtisztelni, mint amennyire ma becsmérel), amit láttam, el nem feledhetem: az emberi ész gyermeteg (vagy elaggott) fogyatékoságát; a gyáva vagy alantos ösztönöket, amelyek a tisztességes ember öntudatlan álszentsége alatt lappanganak; a megsemmisülés viszketetségét, amely esztelen örömmel veti vissza az egyént a vak nyájszellem gondolatvilágába, ahonnet annyi század munkájával emelkedett ki, s ráadásul, ezt a lemondást még dicsőségnek is hieszteli. Nem tudom elfelejteni többé, hogy akikre legjobban számítottam Franciaországban, legkedvesebb barátaim vagy az 1914 előtt legjobban becsült emberek közül, egyetlenegy sem maradt érintetlen. Ha nem is haragszom ezért rájuk (képtelenség lenne) de hinni már nem tudok bennük. . . Nem tudom elfelejteni többé a közös igazságtalanságot, az igazság közös meghazudtolását. Nem tartozom többé a hadban álló hazák egyikébe sem. . . ”³³

Romain Rolland Tolsztojjal vallja, hogy a tisztességtelen emberek erőt képviselő egységével szembe kell állítani az egységbe tömörült tisztességes embereket.³⁴ És ezért igyekszik kapcsolatait levelezés, cikkezés útján úgy kiszélesíteni, hogy békeeszméi eljussanak a lövészárkokba harcoló katonákhoz épp úgy, mint a háborúban levő országok izolált íróihoz. 1915 vége felé már kezdtek másképpen gondolkodni még azok is, akik 1914-ben úgy indultak a háborúba, mintha néhány hetes, kissé veszélyes kirándulásra mentek volna. Még a görög istenek se tudtak volna olyan alvilági szenvedést zúdítani az emberiségre, mint amelyet maga az ember szabadított magára. Saját lakóhelyét kiégett bolygók pusztaságává változtatta.

A hivatalos háborús propaganda patétikus örök hálát és dicsőséget emlegető szavai tragikus ürességgel konganak már³⁵ egy Barbusse-nek, egy Laczkó Andrásnak a lövészárkok valóságát ábrázoló művei mellett, de főképpen azok számára, akik megjárták a civilizáció háborús poklát.

Pierre Abraham, a kortárs igazolja, hogy francia gyalogosok, tüzérek, pilóták a Dulakodás fölött olvasásakor, amely valahogy eljutott hozzájuk, a rendkívüli felszabadultság érzését tapasztalták, mert úgy gondolták, hogy a kultúra sorsa mint hajdan, Valmy után, Goethe kezébe volt letéve, most egy francia író kezében van, aki felé bizalommal és hálával tekintettek. (L'Humanité, 27 février 1966. p. 28.)

³¹ Benedek Marcell, Romain Rolland, Gondolat, 1961, p. 66.

³² R. R., Napló a háborús évekből. i. m. p. 67.

³³ Ibid. p. 113.

³⁴ Vö. V. Balakhonov, „Ne pas rester en arrière du temps” Europe, N° 439—440. p. 268.

³⁵ Vö. Raymond Poincaré, Messages, discours, allocutions, lettres et télégrammes, 31. juillet 1914—17 novembre 1918, Bloué et Gay.

Romain Rolland valójában az első nagy nyugati író, aki kategorikus módon ítélte el az imperialista háborút.³⁶ Az ő békeharcának, melyet Lenin különösen értékelt, semmi köze ahhoz a burzsoá pacifizmushoz, amely csak arra irányult, hogy az elégedetlen tömegek forradalmi hajójának vitorláit elől kifogja a vihart.

Tudott dolog, hogy Romain Rolland közvetett és közvetlen kapcsolatban állott, Leninnel, Gorkijjal, Lunacsarszkijjal. „Lenin az egész forradalmi mozgalom agyveleje” írja Romain Rolland,³⁷. És viszont, nemcsak Lenin, de Gorkij is rendkívüli módon értékeli Romain Rolland háborúellenes cikkeit.

„Többször is elolvastam a háború alatt megjelent minden cikkét — írja Gorkij, 1917 elején, Romain Rollandnak, s hadd tolmácsolom most azt a szeretetet és nagybecsülést, amelyet cikkei keltettek bennem. Ön ama ritka személyek egyike, akiknek lelkét nem bélyegezte meg a háborús örület, s nagy öröm azt tudni, hogy az ön nemes szíve megőrizte az emberiség legszebb alapelveit”³⁸ Romain Rolland, ahogy a háború elhúzódik, úgy ábrándul ki fokozatosan Európából, amely levizgázott az alávalóságból.³⁹ Elveszíti minden illúzióját „a demokráciák felsőbbrendűségében”,⁴⁰ elfordul „a múlt nagyjaitól,” mert isteneik közül nem egy változott veszélyes bálvánnyá”,⁴¹ és a „vágóhídi kereszténységtől”, mely gyűlöletre és öldöklésre uszítja a tömegeket.

Ezért köszönti lelkesedéssel, szinte elsőként, az orosz forradalmat, és gratuláló levelet ír Birjukovnak, Rabakinnak, Lunacsarszkijnak.⁴² Majd 1917. dec. 6-án kijelenti, hogy „az orosz forradalom győzelme főbenjáró fontosságú Európa jövője szempontjából. Ösztönző hatással lesz rá. Enélkül a végtelenségig topoghatna egy helyben, kínos vitákba és meddő ismétlésekbe merülve.”⁴³ Jóllehet, Romain Rolland nem fogadja el a proletariátus diktatúrájának és a forradalmi erőszaknak a szükségességét.

Romain Rolland hatása 1917-ben, mint Nobel-díjas írónak is, az európai tömegekre már egészen jelentős. Csaknem minden európai országban megvannak a maga emberei, a maga feltétlen hívei. Nálunk Magyarországon is.⁴⁴ Neve a békét akaró, emberebb ember szimbólumát jelentette mindenütt.

És aligha van tragikusabb sors, mint Romain Rolland-é. Mert 1914—1919-ig a meggyilkoltatás veszélyével él, ideget és velőt nem sajnál, hogy a harcoló feleket rádöbentse örültségükre, amikor végre, aláírják a békét, ahelyett, hogy örülne, azt kell messzelátó hite szerint leírnia naplójába ágyúdőrgések közepette: „Szomorú béke. Átmeneti felvonás a népek két mézárálása közt. De ki gondol a holnapra?”⁴⁵ — kérdezi keserűen.

1919. június 23-án alighanem ő volt az egyetlen a békét ünneplők között, aki arra a „holnapra” gondolt, amely a második világháborúval borzalmas emlékké tegnappá lett a mi életünkben. Közben Romain Rolland, hogy meneküljön egy-egy pillanatra a könny, a vér áradata s a gyász elől, s hogy menekvést találjon felzaklatott idegrendszerének, a művészetben, az alkotásban keres felejtést. A háború

³⁶ Fédor Narkirier, *Le courant pacifiste critique*. Europe, N° 439—490, p. 271.

³⁷ Napló a háborús évekből, i. m. p. 168.

³⁸ *Ibid.* p. 156.

³⁹ *Ibid.* p. 148.

⁴⁰ *Ibid.* p. 164.

⁴¹ *Ibid.* p. 151.

⁴² *Ibid.* p. 159.

⁴³ *Ibid.* p. 233.

⁴⁴ Vö. Benedek Marcel és Dobossy László idézett művei.

⁴⁵ *Ibid.* p. 344.

idején megkezdett és 1918—1920 között befejezett művei közül a legjelentősebb a Clérambault című műve, amelynek eredeti címe Egyedül mindenki ellen lett volna. Clérambault, az édesapa, aki kezdetben lelkesedik a háborúért, elveszti fiát a harc-téren. A veszteség fölött érzett kifejezhetetlen fájdalom döbbsenti rá, hogy megbocsáthatatlan bűnt követett el, mert ő maga is hozzásegítette a hazug és ostoba idealizmusban tevélygő társadalmat, hogy az fiát meggyilkoltassa. „Fiam vére visszahull rám — kiált fel kétségbeesetten, én csuktam be a szemét, és az enyémet ő nyitotta ki.”⁴⁶ És Clérambault, gyógyíthatatlan fájdalomában, „egyedül, minden-kivel szemben, hirdeti: „Az ember a legnagyobb örültséget akkor követi el, amikor azt hiszi, hogy felsőbbrendűsége akkor teljesebb ki, ha gyilkosságra is képes hábo-rús eszméiért. A háborús idealizmus olyan betegség, mely az ember jellemző sajátja. Következmenyei az alkoholizmuséhoz hasonlóak. Megszázszorozza a gonosztságot és a bűnözést, mérgező hatása tönkreteszi az agyat. Erzéksaladásokkal népesíti be, amelyek kedvéért feláldozza milliók életét.”⁴⁷

Romain Rolland-nak, illetve Clérambault-nak jajkiáltása összehasonlításul kínálgózik Raymond Poincaré-nak, a francia köztársaság elnökének 1916. július 14-én abból az alkalomból elmondott beszédével, illetve annak egyik részletével, amikor dicsőségleveleket nyújtottak át a hősihalottak hozzátartozóinak.

Raymond Poincaré:

A veszélyben levő hazá hívo szavára felkeltek, fegyvert ragadtak, a határookra száguldottak fiatalok és meglett férfiak, fiúk és apák...

Valahányan vetélkedtek bátorságban, heveségben és lemondásban; valahányan méltók, hogy örökké éljenek honfitársaik emlékezetében. Vérüket ontották egy fenséges ügyért: a hazá érdekéért és az emberiség jövőjéért, és ha meghaltak, mielőtt a végső győzelmet megérhették volna, megvölt legalább az a vigaszuk, hogy azt előre megérezték, hogy azt előkészítették”⁴⁸

Clérambault, illetve Romain Rolland:

„Oh, halottak, bocsássatok meg nekünk. Volt egy fiam. Szerettem. Gyilkosa lettem. Gyászban levő Európa édesapái, nemcsak a magam, de a ti nevetekben is beszélek, édesapák milliói, fiaitokat sirató édesapák, ellenségek vagy barátok, mindannyian mint én is, fiaink vérétől lettünk véresek...

Ti is, én is az ellenséget vádoltam, a háborút vádoltam. De az igazi bűnös, akit vádolni lehet, ma már bizonyosan tudom, az én vagyok. Én vagyok, én és ti. Valahányan...

Fiam húszszentdős volt, amikor a háborúban elesett. Húsz éven át dédelgettem, védelmeztem az éhség ellen, a hideg ellen, a betegségek ellen... az élet sötét-jébe rejtett kelepcek ellen. De mit tettem, hogy megvédelmezsem a közelgő veszély ellen? Miért nem léptem föl cselekvően az ellen a hazug béke ellen, amely mosoly-lyal az ajkán készülődött a gyilkolásra?... Annyira elszoktunk az igazságtól, hogy úgy tettünk, mintha beleegyeztünk volna a bűnbe...

Az életben maradt fiakra gondolok... Minden újabb gyilkosság fiam újabb halálát jelenti, és a bűn súlyos sarát ömlesztzi csontjaira. A fiam a jövő volt. Ha meg akarom őt menteni, a jövőt kell megmentenem, s meg kell kímélnem az elkövetkező apákat attól a fájdalomtól, amely nekem jutott osztályrészül...

A hazá ti vagytok, édesapák. A hazá a mi fiaink. Valahányunk fiai. Mentsük meg őket.

⁴⁶ Clérambault, Paris, 1920. p. 96.

⁴⁷ Ibid. p. 110.

⁴⁸ Raymond Poincaré: i. m.

A háború ellenes francia irodalom legkiválóbbjai Barbusse, Georges Duhamel, Dorgelès sem tudtak műveikben arra a végső következtetésre jutni, amire Romain Rolland a Clérambault-ban, hogy az igazi ellenség a kapitalista-imperializmus háborús eszméjétől megmérgezett társadalomban van.

A Jean-Christophe-ban is és a Clérambault-ban is és minden megnyilatkozásában Romain Rolland egyesíteni szeretné a jószándékú embereket a társadalmi rossz elleni küzdelemben, azonban kellő társadalmi, illetve osztályerő nélkül minden igyekezete eredménytelen marad.

Nem a jó és a rossz emberek harca, sem pedig a józan ész és az ostobaság konfliktusa szabja meg a társadalmi fejlődés negatív vagy pozitív előjelű irányát, hanem az a világra szóló küzdelem, amely a proletariátus és a kapitalizmus erői között megindult. Romain Rolland-nak látnia kellett, hogy a felvilágosodás századának az észbe vetett hite, elaggott idealista humanizmusa már a múlté. S hogy a társadalmat megújító forradalomra van szükség, mert csak így valósítható meg az emberiség egyesülésének nagy eszméje. Az első világháború keserű társadalmi tapasztalatai átforgatták gondolatvilágát, és a jövő, amelyért annyiszor aggódott, reményt keltően rajzolódik ki előtte a Szovjetunióban végbemenő forradalmi, társadalmi változások alapján. Már 1919-ben deklarálja, hogy az orosz eszme a világ eszméjének élcsapata, s hogy „az iránytű tüje Északra, a célra mutat, amely felé Európa élcsapatai menetelnek, a Szovjetunió hős forradalmárai: az emberiség erkölcsi és szociális rekonstrukciója felé.”⁴⁹ A két világháború közötti páneurópai mozgalmakban nem volt hajlandó részt venni, mert a Szovjetuniót kizárták belőle. A Szovjetunió nélkül ugyanis a páneurópai gondolat neveléses illúzió.⁴⁹

Az első világháború után teljesedik ki igazában Romain Rolland-nak csaknem az egész világra kiterjedő irodalmi, politikai működése. Az elvarázsolt lélek című műve tulajdonképpen a Jean-Christophe-nak folytatása. Csak újabb hatalmas művében, 1922-től 1933-ig írta, a főhős nem férfi, hanem nő, Anette, aki megtagadja burzsoa-osztályának idejét múlta konvencióit, hogy a haladás eszméjének szentelhesse életét. Ha a Jean-Christophe a háború előtti generációnak volt nagyszerű nevelője, az elvarázsolt lélek a két világháború közötti ifjúságnak lett iránytűje. A polgári ízlést kiszolgáló irodalom neveléses játéknak tűnt az iszony embervihart kirobbantant készülő hitlerizmus és európai fasizmus árnyékában. Az uralkodó osztály felejtést keresett a fenyegető jelen előtt, és Proust, Gide, Valéry műveiben inkább megtalálta önmagát, mint Romain Rolland lelkiismeretébresztő alkotásaiban.

„Háborút látok, háborút mindenütt — írja Romain Rolland — előkészületben vagy már működésben, a genfi gyászos bohóckodás, a Népszövetség kulisszái mögött. Látom, a leszerelés szégyenletes komédiája csak arra való, hogy leplezze a háborús kiadások ijesztő növekedését; még a kifosztott népeknél is így van, melyek jövedelmük megmaradt tizedét se tudják házaik karbantartására, közmunkára, munkanélküliek kenyerére, közoktatásra költeni. Minden, ami életet ad, mások minden vére a pusztításra folyik el; mindent az ágyúknak!... Mindenütt látom a vitalis értékek pusztulását, — a búzát elégetik olyan országokban, ahol az emberek milliói halnak éhen. Látom mindenütt az alkalmazott vagy még tartalékban tartott fasizmust, amely az igazságtalan rend oltalmazója. Látom a világ állapotának retentő erkölcstelenségét, amelyhez csak vétkes örültsége mérhető.”⁵⁰

^{49/a} R. R.: *Quinze ans de combat*, Paris, 1935, p. 187.

⁵⁰ *L'âme enchantée*, Moscou, 1964. p. 406.

Azt a társadalmi igazságot keresi, amelynek alapján az emberiség egységét meg lehetne teremteni. Kutatja Nyugaton és Keleten egyaránt. A legnemesebb és a leghaladóbb politikai törekvéseknek önfeláldozó harcosa, az új India propagálója, s végül, bár visszautasította a Barbusse-el való együttműködését, a kommunizmusban látja egyetlen védelmezőjét és támaszát a fasizmus által fenyegetett Európának. Letépi magáról mindazokat „az ideológiai felépítményeket”, melyek a szellem és szolgálóinak kasztját alkotják: a Gondolatot, az Eszmét, a Fogalmat és Leibnizet ála Hegel, akiből a polgári éra intelligenciája táplálkozott.” „Minden filozófiától függetlenül létezik az anyagi világ.” És ha az igazság az értelem számára olykor felbomlani látszik, ez csak azért van, mert dinamikus, mert fejlődik, és megéli a maga történetét. A gazdasági alaptól és érdekektől függően a szellemi erők szerepe csak másodlagos. És az embernek megvan a maga helye ebben a történelemben; tudja, meddig jutott el, s mi a szerepe abban a drámában, amelybe belép. Azaz: értelmet kapott az élet, mert minden ember és eszme a maga helyén van. Az univerzumban elveszett ember újra megtalálta hivatását és tennivalóját. Az integrális ember többé nem elvont, hanem a való élet, a teljes és tudatos élet forrásába mártott szociális ember, emberi ember.”⁵¹

„Az igazi pacifizmus a forradalmi szuronyok hegyében van” írta Vaillant Couturier, már 1921-ben, a Humanité-ben.⁵²

Romain Rolland, a mindenféle erőszak egykori ellensége, még a forradalmi erőszaknak is, az 1934. febr. 6-i párizsi fasiszta megmozdulásra, felhívást intézve Párizs népéhez, így reagál:

„A fasizmus a kapitalista Reakciónak talán utolsó görcsös, rángása. Egy rothadó rezsim minden vírusa, amely megfertőzi a politikai életet és az államot: az imperializmus, a nacionalizmus, a raszizmus, a gyarmatosító banditizmus, a világ munkásságát kizsákmányoló nemzetközi tőke, a gyalázatos spekuláció mindenféle fajta undok formája, a gőgbe és a szervilizmusba oltott ideológiai butítás, amelyet az eltévelyedett burzsoá intelligencia a Führekek és a Duce-ék szolgálatába állított, megszázaszorozott erővel vannak most latbavetve. . .

Veszély fenyeget mindannyiunkat! Hallják meg vészkiáltásom a munkásszervezetek, a proletárok milliói és mindazok, akik hűek maradtak az Eszméhez, a forradalmár-írók és-művészek! Élet-halál harc kezdődött köztünk és a fasizmus között. Voltaire-rel süvöltöm: Tapossuk el a gyalázatot!”⁵³

Már nem a „Dulakodás fölött”-nek Cassandráját halljuk itt, hanem a modern Tyrtaiost, aki az alkotás erőit szólítja harcba a rombolás erői ellen. Még 1935-ben utoljára szívére szorítja Gorkijt, barátját és fegyvertársát, aztán nemsokára „a germán erdőkből kizúdul a halál iszonyú gépezetének apokaliptikus áradata. . . és a harci gépek milliói betöltik az eget, a földet, a tengereket — egész Európát”⁵⁴ és ekkor régi nagy barátai felé fordul, a profetikusan Pégyú felé és Beethoven felé. Tanulmányt ír róluk. Újra és ezerszer megéli immár valóságban Pégyú rémlátomásait, Beethoven fenséges és tragikus zenéjét, de csak a szerencsétlen zsidók, a szerencsétlen lengyelek, jugoszlávok és megannyi áldozati nép halálordítását hallja.

Életének utolsó éveit is alkotó munkával tölti a német megszállás borzalmai közepette. Mintegy bizonyosságot téve önmaga mellett, aki egész életében összeomlás nélkül tudta elviselni a magányt, a betegséget, sebeket tudott kapni és osztogatni;

⁵¹ Vö. *Quinze ans de combat*, Paris, 1935, p. VIII.

⁵² Idézi: Fedor Narkirier. i. m. p. 273.

⁵³ *Quinze ans de combat*, p. 215.

⁵⁴ Romain Rolland, *Pégyú*, t. III. p. 192. Albin Michel.

és vállalni merete, hogy kivezető utat keressen a vérző Európában a jóakarató embereknek. Utolsó tollvonásával is azt látszott igazolni, hogy „minden, ami jó ezen a világon” a művészet, a béke, a megértés, a boldogság, a szabadság olyan művek, amelyeket újra kell alkotni, naponkint újra fel kell kutatni, mert máskülönben az emberiségen a szédelgés, a korrupció, a gonoszság lesz úrrá, s az ember a magába vetett hitét is elveszti.”⁵⁵

A százéves éforduló évében veszélyes időket élünk, és úgy tetszik, Romain Rolland egy ama nagyok közül, akinek optimizmusa az emberiség jövője iránt reménnyel tölt el bennünket, csak, hogy az ő szavait idézzem befejezésül:

„Egy pillanatra se legyünk passzívak, mégcsak az elfogadás tekintetében sem!”⁵⁶

MADÁCSY LÁSZLÓ

⁵⁵ Pierre Sipriot: R. R. éducateur, Europe, N° 439—440 p. 107.

⁵⁶ Le voyage intérieur, p. 109. Albin Michel.

László Madácsy

ROMAIN ROLLAND

Le centenaire de sa naissance donne lieu à évoquer sa mémoire. Influencé dès l'École normale par "le grand écrivain de la terre russe," il en prêcha les idées à un tel moment où une génération ébranlée par une crise de défiance avait besoin d'amis héroïques. Il se révèle comme le défenseur des grandes valeurs humaines et fait voir qu'en dépit des nationalités, des langages, des ethnies, la plupart des hommes ont des aspirations communes. Il avait le "dessein d'observer la France avec des yeux tout neufs de Huron candide et barbare... Le Rhin est une coulée de lumière qui mûrit les coteaux et les âmes d'Occident... elle est à l'Europe." Son Jean-Christophe n'est pas un Allemand, mais un Européen.

De Genève il se tient Au-dessus de la mêlée, représente un visage de la France tourné vers le dehors, accessible au dehors, et espère de ramener au bien les enragés.

"La victoire de la Révolution russe lui paraît capitale pour l'avenir de l'Europe."

Et malgré les tragiques expériences "des années terribles," il cherche, dans des périls qui l'entourent, avec opiniâtreté le salut de l'humanité. Ce solitaire, "ce grand intellectuel d'Europe," cet éducateur optimiste et tragique qui veut "le monde et non la pâle clarté", étale ses richesses intérieures pour prouver qu'on peut poser la base d'une foi moderne et supérieure capable de rallier tous les hommes. "L'essentiel est de ne pas rester en arrière du temps, de ne pas s'immobiliser dans le passé."